

ПРАВОВІ НОРМИ ТРЕТЬОГО ЛИТОВСЬКОГО СТАТУТУ В ЖИТТІ РЕМІСНИКІВ ГЕТЬМАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII СТОЛІТЬ

Оксана Коваленко

кандидат історичних наук, доцент, кафедра історії України,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
Остроградського, 2, 36003, Полтава, Україна, kovksana@gmail.com,
ORCID 0000-0003-0980-287

У статті розглядаються правові норми Литовського статуту 1588 р., які регулювали життя та діяльність ремісників, та їх фактичне застосування в правовому полі Гетьманщини в другій половині XVII–XVIII ст. Джерельною базою є власне сам Литовський Статут 1588 р., цехові книги та судові справи міст та містечок Гетьманщини: Києва, Полтави, Лохвиці, Келеберди, Кобеляк тощо.

Ремісники входили до різних як великих соціальних груп міського населення (міщан, козаків, посполитих), так і дрібних соціо-професійних груп, зокрема протекціантів, підсусідків. Політичний устрій Гетьманщини зумовив дуалістичність влади в містах, де діяло як міське право, міський уряд (магістрат чи ратуша), так і полкове й/чи сотенне правління військової та адміністративної одиниці. Юридична визначеність ремісничих цехів, підкріплена привілеями і статутами, надавали права на функціонування та підлеглість магістратам. Це спричинило особливості міст Гетьманщини: специфічність судового та економічного підпорядкування міщан, існування ремесла поза цехами (як козаків, «підданих», «протекціантів»), подієві переходи до козацького стану і навпаки, обмеження категорії міщан виключно торговим елементом.

Встановлено, що в містах Гетьманщини для відмінних соціальних станів функціонував як Литовський Статут 1588 р., так і Магдебурзьке право («Статут» чи «Саксон»). Некарні злочини, тобто всі, крім крадіжок і вбивств, вирішував цеховий суд (загальні збори братчиків). Проте, часто трактовані як специфічні цехові «законои» чи «цеховий суд», були звичаєве закріплені нормами Магдебурзького права. Артикули Литовського статуту можна розподілити на кілька груп: назагал для міщан та норми щодо ремісників, щодо кримінальних проваджень.

Ключові слова: Гетьманщина, цех, ремісник, Литовський статут, XVII ст., XVIII ст.

LEGAL PRINCIPLES OF THE THIRD LITHUANIAN STATUTE IN THE LIFE OF CRAFTSMEN OF THE HETMANATE IN THE SECOND 17th–18th CENTURIES

Oksana Kovalenko

Candidate of Historical Sciences, associate professor, Department of History of Ukraine, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, 2 Ostrogradskogo st., Ukraine, kovksana@gmail.com, ORCID 0000-0003-0980-287.

The article examines the legal provisions of the Lithuanian Statute of 1588, which regulated the life and activities of craftsmen, and their actual application in the legal field of the Hetmanate in the second half of the 17th and 18th cc.: Kyiv, Poltava, Lokhvytsia, Keleberda, Kobeliaky, etc.

Craftsmen belonged to various large social groups of the urban population: burghers, Cossacks, and commoners (“pospolyty”), as well as small socio-professional groups, including protectionaries and co-neighbours. The political structure of the Hetmanate led to the duality of power in cities, where both city law and city government (magistrate or town hall) were in place, as well as regimental and/or sotnia government of a military and administrative unit. The legal certainty of craftsmen’s guilds, supported by privileges and charters, gave them the right to operate and be subordinate to magistrates. This led to the peculiarities of the Hetmanate cities: the specificity of the judicial and economic subordination of the burghers, the existence of crafts outside the guilds (as Cossacks’ «protectionaries”), eventual transitions to the Cossack class and vice versa, and the limitation of the burghers’ category to the trade element only. It is established that in the cities of the Hetmanate, both the Lithuanian Statute of 1588 and Magdeburg law (‘Statute’ or ‘Saxon’) functioned for different social classes. Non-punishable crimes, i.e. all crimes except theft and murder, were resolved by the guild’s court (general meeting of “brothers”). However, often interpreted as specific ‘laws’ or ‘court of the guild’, the rules of Magdeburg law are customary. The articles of the Lithuanian Statute can be divided into several groups: general rules for burghers and rules concerning craftsmen, which relate to criminal proceedings.

Keywords: Hetmanate, guild, craftsmen, Lithuanian Statute, 17th century, 18th century

Вступ. Однією із недостатньо досліджених проблем історії Гетьманщини є історія ремісництва, зокрема судове підпорядкування ремісників, правові норми, які поширювалися на цю категорію міського населення. У фокусі цього дослідження правові норми третього Литовського статуту 1588 р., які регулювали життя та діяльність ремісників, та їх фактичне застосування в правовому полі міст Гетьманщини в другій половині XVII–XVIII ст. Джерельною базою є власне сам Литовський статут 1588 р., цехові книги та судові справи міст та містечок Гетьманщини: Києва, Полтави, Лохвиці, Келеберди, Кобеляк тощо.

Історіографічний доробок в сфері студіювання Литовського Статуту 1588 р. варто розпочати з Д. Міллера (Miller 1987) та його ретельного рецензента блискучого українського історика О. Лазаревського (Lazarevskii 1898). На цьому першому етапі (кінець XIX – перша чверть XX ст.) виокремлюємо блок напрацювань, який стосується проблем історії міського права із опорою на книги міських урядів (В. Мозолевський (Modzalevskii 1912; Modzalevskii 1914a; Modzalevskii 1914b), Д. Багалій (Bagalii 1892), О. Грушевський (Hrushevskiy 1918), Н. Мірза-Авакянц (Petrenko 2021, 182), П. Клименко (Klymenko 1929).

Радянський період в історіографії представлений виключно загальними соціально-економічними працями з історії ремісництва, або ж студіями з історії судочинства в Гетьманщини, серед яких виділяються роботи А. Пашука (Pashuk 1967) та В. Дядиченка (Diadychenko 1959). Водночас в європейській історіографії з'явилася низка праць, які є засадничими для розуміння проблеми. Зокрема, польський історик права Юліуш Бардах розглядав Литовські статuti як одні з найкращих прикладів кодифікованого права в ранньомодерній Європі (Bardach 1974, 1999). На його думку, ці нормативні акти поєднували звичаєве право багатонаціонального Великого князівства Литовського, письмові правові джерела та впливи західноєвропейського гуманізму. Така правова синтеза свідчить про високий рівень юридичної культури держави.

Опорними працями з означеної проблематики, власне з соціальної історії, історії Магдебургії та ремесла, є наукові студії сучасних істориків: Н. Яковенко (Yakovenko 2002), М. Капраля (Kapral 2012), Т. Гошко (Hoshko 2002) та ін. Окрему групу становлять тематичні монографії й статті полтавських істориків, які вивчали окремі аспекти історії, права на основі полтавських міських книг. Так, історію магістрату та окремих елементів міської забудови досліджувала О. Коваленко (Kovalenko 2015); козацького судочинства та спільноти XVIII ст. – Ю. Волошин (Voloshyn 2019); просопографічний портрет мешканців навколополтавських сіл здійснював В. Яремченко (Yaremchenko 2012, 36–50).

Разом з тим, попри тривалий історіографічний доробок, окремих розвідок щодо норм Литовського статуту, як правового регулятора саме ремісників різних соціальних верст міського населення Гетьманщини, не проводилося.

Основна частина. В містах Гетьманщини для різних соціальних станів функціонував як Литовський Статут 1588 р., так і Магдебурзьке право, нормами якого користувалися переважно за польських коментованих викладах «Саксону» Бартоломія Гроїцького «*Artykuły prawa majdeburskiego, które zową Speculum Saxonum*» (Pashuk 1967, 75, 76; Yakovenko 2002, 85, 86). Н. Яковенко зауважує, що «під час засідання будь-якого регулярного суду (земського, тобто цивільного шляхетського; гродського – кримінального шляхетського; замкового – кримінального міжстанового; раєцько-лавничого – міського цивільного та кримінального) на столі перед суддями мусив лежати як символ законності відповідний даній судовій юрисдикції кодекс – «Статут» чи «Саксон» (Yakovenko 2002, 86). Ю. Волошин, на основі аналізу книг Полтавського міського уряду, доходить аналогічних висновків (Voloshyn 2019, 65).

Записи міських судів полкових міст Гетьманщини засвідчують, що це знаходить відповідність у тогочасній практиці, урядники користувалися копіями чи виписками цих документів. Вказівки могли бути повними, як от: «... *прихильючись до права посполитого з прав Маєрбурских ..., а також з Саксону тих же справ и артикулов 63 ... и статуту Литовскому...*» (Modzalevskii 1914b, 95) (Полтава 1667). Або трансформувався у формулу запису «*ведлуг стаутту і артикулов*» (Лохвиця 1653) чи «*вглядівши в самую слушиність права досконалого*» (Лохвиця 1654) (Черпиha 1986, 39, 20).

Литовський статут 1588 року виступав як кодекс права для Гетьманщини (автономної одиниці в складі Московії, пізніше Російської імперії, яка охоплювала територію Лівобережної України) у XVII–XVIII ст., хоча першопочатково його дія формально не поширювалася на українську територію (Yakovenko 2002, 84). У другій половині XVII–XVIII ст., рахуючи його *«малоросійським правом»*, козацька старшина, посівши місце елітарної верстви в державі, активно застосовує третій Литовський статут в судах різного рівня (Pashuk 1967, 73).

На сьогодні вже зрозуміло, що міщанство в Гетьманщині – це соціальна верства з розмитими межами, наявністю малих соціальних груп в його складі, хронологічною варіабельністю тощо. Юридична визначеність цеху, підкріплена привілеями і статутами, надавала йому право на існування та підлеглість міському урядові. Політичний устрій же Гетьманщини зумовив дуалістичність влади в містах як центрах, де діяло міське право, міський уряд (магістрат чи ратуша) і, одночасно, полкове й/чи сотенне правління військової та адміністративної одиниці. Відтак, це спричинило особливості міст Гетьманщини: специфічність судового та економічного підпорядкування міщан, існування ремесла поза цехами, у вигляді вільних козаків, підданих, *«протекціантів»*, подієві переходи до козацького стану і, навпаки, обмеження категорії міщан виключно купецьким елементом (наприклад, Переяслав, Полтава). Склад судової колегії міського уряду засвідчує цю дуальність, бо включали *«з обох рук, так козацького, яко ймейського вряду людей добрих вери годних»* (Лохвиця 1655) (Cheriha 1986, 18).

Більшість злочинів, окрім карних справ крадіжок та вбивств, якими займалися міські суди, вирішував цеховий суд. За А. Пашуком, до компетенції цехових судів належали: неявка на раді цеху, зборах та визначеному місці, носіння зброї на зборах, висміювання роботи майстра і вихваляння своєї, образа члена цеху, вживання непристойних слів в присутності цехмістра, продаж ремісниками з іншим міст та партачами своїх товарів (Pashuk 1967, 73–74). Кожен цех мав свій судовий орган, яким були загальні збори братчиків. На думку І. Єрофіїва, збори мали бути у складі: цехмістер, старший брат, староста або колегія старших в кількості 2–6 осіб, двох молодших братчиків, судової колегії старших, двох ключників, двох доглядачів та писаря (Yerofiyiv 1924, 10). Проте, нам в цехових книгах такий склад жодного разу не зустрічався. В Гетьманщині термін староста, так само як і доглядач, на означення старшого брата цеху не використовувався; ключник у цеху був завжди один. Судова колегія старших, притаманна цехам міст Речі Посполитої (Клуменко 1929, 96–97), в Гетьманщині не скликалася. На практиці збори відбувалися або у присутності всіх членів братства, або у складі адміністрації: цехмістра, ключника та старшого брата. Ці збори розглядали різні провини; каралися майстри штрафами, які сплачували до скриньки – *«винку сплатив»* (IRNBU, f. I, spr. 2199, 22, 49, 49 zv.). У випадках доведення провини у злочині, наприклад крадіжці грошей, ремісника виключали з цеху (Лохвиця 1656) (Cheriha 1986, 62). В складних випадках, коли майстер поставав перед врядом, або в справі йшлося безпосередньо про цех, де до засідання включали і цехмістра, як от у справі про крадіжку та бійку між дружиною

ткача Омелька з ткачем Опанасом Полішком під час кануного різдвяного обіду в дворі брата ковальського цеху (Лохвиця 1655) (Черіпа 1986, 34).

Артикулів Литовського статуту, в яких загалом згадуються міщани, достатньо багато. Переважно вони дотичні загальної повинності щодо земської оборони: *«Хочемъ тежъ мети и уставуемъ, абы вси подданные наши мещане часу навалное потребы зъ иными людьми нашими войну служили або з дозволеньемъ нашимъ на войну выправовали водлугъ постановенья соймowego»* (Kivalov 2004, г. I art.); різних торгів, мит, мостових зборів, стацій; обрання міських урядників; кримінальних справ, щодо шляхетських кривд, внутрішньо-сімейних конфліктів; положення вдів та їхнього майна; успадкувань, тощо. Один їх перелік зайняв би багато часу, та й немає жодної необхідності. Статут чітко відрізняє міщан, які живуть в містах, що володіють Магдебурзьким правом, від тих *«где права майдебургьского не мають»* (Kivalov 2004, г. II art. 68, 69).

На нормах Статуту, які безпосередньо торкаються ремісників, зупинюся детальніше. Більша їх частина – кримінальні провадження, адже саме вони були поза юрисдикцією цехового суду (Клюменко 1929, 96–97). Про ремісників згадується в 12-му розділі, де йдеться про так звані «головщини» – грошові штрафи *«за голову вбитого»*, які виплачувалися родичам загиблого. Якщо особа не каралася *«голова за голову»* (Черіпа 1986, 30), тобто смертною карою, котра призначалася за вбивство (Черіпа 1986, 57), то передбачалася грошова сплата. Розмір головщини залежав від стану загиблого. За шляхтича – 100 коп, тяглому – 25, вїйту – 40; ремісникам, як і міщанам, які жили в Магдебурзьких містах – 30 коп: *«тымъ всимъ головщинны по тридцати коп грошей, а навезки по три рубли грошей, а жонам их совито. По тому ж и иныымъ ремесником, которих тут не написано, маеть быти плачно, яко и тым, вышей менованым, а жонам их совито»*. В інших містах міщанська головщина складала 24 копи. В судовій практиці зустрічаємо випадки присудження смертної кари, що потім замінялася оплатою сорокоуста в церкві та сплатою боргів небіжчика (Лохвиця 1654) (Черіпа 1986, 30).

Грошовим штрафом, за поранення, невелику кражу, вчинену вперше, була «навязка», яка теж регламентувалася. Наприклад, в містах із Магдебургією для ремісників вона складала 5 кіп, а у населених пунктах без неї – 3 копи.

Найдетальніший перелік ремісничих професій міститься в артикулі 5: золотар, органіст, пушкар, гафтар (вишивальник золотими та срібними нитками), маляр (займався розписами церков та поховальних покрів), сокольник (мисливець, доглядач за соколами), машталер (доглядач за кінями, візник), кравець, коверник (виробник коврів), ткач, слюсар, стельмах (виробник возів), дойлід (будівельник, тесля), коваль, столяр, псарець, візник, муляр (будівельник), швець (виготовляв чоботи), гончар. Звісно, що цим переліком не обмежувався склад ремісничих спеціальностей в той час, вказані лише найголовніші із точки зору укладачів професії.

Цікавим, з огляду на співвідношення вартості ремісничих виробів, інструментів та одягу, є 11 артикул 13 розділу, де поданий детальний перелік сум, які мали би бути сплаченими за певний вкрадений товар. За товари, виробле-

ні ремісниками, обумовлювалося окремо: *«За топор великий, склют и инший топор дойлидский, беднарский, сталмаский, также за пилы, свердла, долота, гебли, спусты и иншые начынья, дойлидскому, столярскому и сталмаскому, млынарскому, по тому ж ковалскому, слесарскому и инших всих ремесников розных ремеслу начынья належачие, мають быти сужоны и плачоны водлуг доводу и уваженья слушного врядового»*. В судовій практиці зустрічалася справа й про викрадання коси (Лохвиця 1656) (Черіпа 1986, 59).

Ця норма застосовувалася доволі жорстко. Показовою є справа полтавського шевця Марка Швеця, який 10 квітня 1666 р. поскаржився до суду про крадіжку у нього чобіт на торгу: *«Марко Швец, жител Полтавский... ускаржался на Андрушка Шваччина, жителя села Тахтауловского, узду нашего Полтавского, иж у помененного Марка неробочим делом, в пятницу Федоровиц на торгу поднял чоботи»* (Modzalevskii 1914b, 72). Ці чоботи Андрій Шваччин виніс продавати на Трійцю, тобто через кілька місяців. Чоботи впізнали і присудили Андрушкові виплатити Маркові та урядові грошову компенсацію, оскільки грошів він не мав то *«теди Маркови присудили-смо его хату на селі хату с принадлежностями, жеби за Маркове стало»* (Modzalevskii 1914b, 73). У справі лохвицького ткача Омеляна, який вкрав срібну чашу, урядники *«ведлуг разделу, а артикулов розних, семого і семнадцатого»* віддали його *«містру на квестію»*, тобто на допит з фізичним покаранням (Черіпа 1986, 62).

Подібні справи показують нам місця злочинів. Окрім торговища, поширеним місцем карних злочинів та девіацій в той час були дороги та корчми (шинки): саме їх виокремлено в окремих статтях Статуту (Kivalov 2004, г. I, art. 24; г. 24, art. 4). Як вже згадувалося, для ремісників місцем і часом девіацій також могли бути кануни та канунні бенкети, які відбувалися в хатах старших братів чи цехмістра (Лохвиця 1655) (Черіпа 1986, 29).

Три професійні спеціалізації ремісників зустрічаються в тексті окремо: це золотарі, зброярі та млинарі. У артикулі 17 розділу I йдеться про виготовлення фальшивих грошей з обумовленням окремо, що й золотарі, які цим займаються: *«золото, серебро фальшуют и межсы того мешают медь, цынь або оловъ, а в томъ были бы дознани, тогда сами на горъле огнемъ мають быть карани, а зъ ихъ маетности тому, кому шкodu учинили, маеть быть плачено. Вед же работа тая и матерья, без которое бы тое ремесло ихъ справовано быти не могло, подлугъ звыклости ее то фальшомъ розумено быти не маеть»*. Не зважаючи на смертну кару за підробку грошей, цією справою час від часу займалися. Наприклад, у Полтаві 25 лютого 1714 року розглядалося слідство у справі фальшивомонетників: мешканців містечка Келеберди Полтавського полку Педька Бубенка і Петра Сироїжки та Ілька Дячка, жителя міста Кобеляки. Означені злочинці виготовляли з глини форми для виготовлення фальшивих грошей – *«виливання копеекъ»*. Зацитуємо: *«Я Педько Бубенко увидевши, що зъ глини форму уробивъ Илко Дякъ, научился собъ так же»* (Peredriienko 1976, 68). Золотарі також залучалися до своєрідної експертизи, тобто впізнання срібних речей, які фігурували як об'єкт крадіжки (Лохвиця 1655) (Черіпа 1986, 35).

В артикулі 10 «*О погамованью хоженья и стрелянья непотребного з ручниц и з луковъ при дворе нашомъ г[о]с[по]д[а]р[ь]скомъ и при каждомъ вряде нашомъ судовомъ*» окремо згадуються зброярі, які мали бути задіяні під час військових подій, переважно, оборонних: «*Вед же для направи до ремесника ручницы ненабитые а луки неналожные и без стрель приносити и назадъ односити вольно*».

Цікавим моментом є встановлення певних термінів покарання чи повинностей, що перегукується із звиклими традиціями в цеховій організації. Наприклад, термін 12 тижнів, згадується в артикулах 26, 35 I розділу про термін ув'язнення. Аналогічно цей термін – 12 тижнів – фігурує в усіх цехових приписах як час, який повинен відробити учень при переході до підмайстра – наступного щабля цехової ієрархії. В підтверджуючому універсалі полтавського полковника Івана Черняка 1709 р. шевцям м. Кобеляки та в указі полкової канцелярії старшині кобеляцькій 1745 р. щодо таких зауважувалося: «*а якій хлопець выслужитъ, на колко становилъ, будетъ за млоденца у майстра своего недель дванадцать*» (IRNBU, II, 27652, 1). Тобто учень мав відпрацювати «*младенцем*» (молодшим майстром) саме 12 тижнів, за прописаними в учнівській угоді чи в цеховій книзі умовами, й при цьому отримати 12 шагів «*при отклону*» (переході на наступний рівень майстерності) (IRNBU, I, 58148, 2).

Попри те, що основний масив справ про образу честі в судовій практиці Гетьманщини належав козакам, які усвідомлювали себе шляхтичами, норма права «*О потваръцохъ*» (клеветниках) (Розділ 4, артикул 105) застосовувалася і цеховиками. Наприклад, до цехової книги ковалів Полтави у 1789 р. була вклеєна розписка, видана в цеховій управі полтавському мешканцю Андрію Пиндрусу від Філіпа Лобуна, який вибачався за наклепи на дружину Андрія Анну, виправдовуючись, що вчинив це «*поступок таковой мерзкой в пиянстве, почему ее Анну Пиндусову очищаю*» (IRNBU, I, 269, 78).

Висновки. В містах Гетьманщини існувала специфічна ситуація, пов'язана із розмитими межами міщанського стану, фактичною дуальністю влади (міського уряду та козацької адміністрації), що призводило до одночасного застосування в судових впровадженнях норм Статуту та Магдебурзького права. Ремісники, як складова частина міщанської спільноти, мали би підлягати Магдебурзькому праву, проте, як показує практика, до них застосовувалися норми Литовського статуту. Також, часто трактовані як специфічні цехові «закони» чи «цеховий суд», є звичаєво закріпленими нормами Магдебурзького права, на якому базували цехові фондуші та статuti, перенесені в Гетьманщину. Вони почасти втратили безпосередні відсилки на ті чи інші норми, закріпившись як норми своєрідного «звичаєвого цехового права» окремого корпоративного суду. Проте, поодинокі вказівки на такі внутрішньоцехові розгляди провин майстрів показують, що вони мають стилістику записів та відповідають нормам Магдебургії. Але це тема окремого дослідження.

Статут Великого князівства Литовського містив низку норм, що безпосередньо стосувалися ремісників, особливо в кримінально-правовій сфері, яка

виходила за межі компетенції цехових судів. Ремісники були інтегровані в правову систему, а розміри грошових стягнень, таких як «головщина» чи «навязка», визначалися їхнім соціальним статусом і приналежністю до міського чи сільського середовища. У Статуті зафіксовано перелік провідних ремісничих професій, що свідчить про їх структурну важливість у господарському житті. Судова практика засвідчує як реальне застосування норм (через штрафи, конфіскацію, тілесні покарання), так і значущість професійної належності, зокрема у справах щодо підробки монет, де фігурували золотарі та млинарі. Просторовий контекст злочинів також має значення: торги, дороги, корчми та навіть цехові бенкети виступали осередками девіантної поведінки, що фіксувалося в Статуті окремими статтями.

Наразі можемо констатувати, що специфічність судочинства за участю ремісників підкреслює унікальність правового поля Гетьманщини, в якому активно застосовуються норми Литовського Статуту до часів ліквідації автономії.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Bagalii, D. 1892. Magdeburgskoe pravo v Levoberezhnoi Malorossii. [Magdeburg Law in Left-Bank Malorossia]. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*, № 3, отд. 2, с. 42–44. (In Russian).

Багалій, Д. 1892. Магдебургське право в Левобережній Малоросії. *Журнал Міністерства народного просвіщення*, № 3, отд. 2, с. 42–44.

Bardach, J. 1999. Statuty litewskie a prawo rzymskie. [Lithuanian Statutes vs. Roman Law]. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. 166 s. (In Polish).

Bardach, J. 1974 Statuty litewskie – pomniki prawa epoki Odrodzenia. [Lithuanian Statutes – Monuments of Law from the Renaissance]. *Kwartalnik Historyczny*, T. 84, s. 750–780. (In Polish).

Chepiha, I. P., red. 1986. Lokhvitska ratushna knyha druhoi polovyny XVII st. (zbirnyk aktovykh dokumentiv) [The Lokhvitsia Town Hall Book of the Second Half of the 17th Century (A Collection of Deeds)]. Kyiv, Naukova dumka, 221 s. (In Old Ukrainian).

Чепіга, І. П., ред. 1986. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (збірник актових документів). Київ, Наукова думка, 221 с.

Diadychenko, V. A. 1959. Narysy suspilno-politychnoho ustroiu Livoberezhnoi Ukrainy kintsia XVII – pochatku XVIII st. [Essays on the Socio-political Structure of the Left Bank Ukraine in the Late 17th and Early 18th Centuries.] Kyiv, Naukova dumka, 532 s. (In Ukrainian).

Дядиченко, В. А. 1959. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Київ, Наукова думка, 532 с.

Hoshko, T. D. 2002. Narysy z istorii Mahdeburzkocho prava v Ukraini (XVI – pochatok XVII st.) [Essays on the History of Magdeburg Law in Ukraine (16th – Early 17th Centuries)]. Lviv, Afisha, 255 s. (In Ukrainian).

Гошко, Т. Д. 2002. Нариси з історії Магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.). Львів, Афіша, 255 с.

Hrushevskiy, A. S. 1918. Horoda V. Kniazhestva Lytovskoho v XIV–XVI vv.: staryna y borba za starynu [Principalities of Lithuania in the 15th–16th Centuries: Antiquity and Struggle for Antiquity]. Kyev, no p., 240 s. (In Russian).

Грушевский, А. С. 1918. Города В. Княжества Литовского в XIV–XVI вв.: старина и борьба за старину. Киев, б.м., 240 с.

IRNBU. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine], f. I, spr. 2199, 58 ark. (In Old Ukrainian).

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. І, спр. 2199, 58 арк.

IRNBU. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine], f. I, spr. 5814, 2 ark. (In Old Ukrainian).

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. І, спр. 5814, 2 арк.

IRNBU. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine], f. I, spr. 269, 80 ark. (In Old Ukrainian).

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. І, спр. 269, 80 арк.

IRNBU. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine], f. II, spr. 27652, 1 ark. (In Old Ukrainian).

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. І, спр. 27652, 1 арк.

Капрал, М. 2012. Liudy korporatsii: Lvivskiy shevskiy tsekh u XVII–XVIII st. [People of the Corporation: Lviv Shoemaker's Guild in the 17th and 18th Centuries]. Lviv, "ProstirM", 552 s. (In Ukrainian).

Капраль, М. 2012. Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII–XVIII ст. Львів, «ПростірМ», 552 с.

Kivalov, S. red. 2004. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskohoіu T. III: Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 roku [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania. Vol. III: Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1588]. Odesa, Yurydychna literatura, 672 s. (In Ukrainian).

Ківалов, С. ред. 2004. Статути Великого князівства Литовськогою Т. III: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Одеса, Юридична література, 672 с.

Klymenko, P. 1929. Tsekhy na Ukraini [Guilds in Ukraine]. Kyiv, Z drukarni VUAN, t. I, issue I: Suspilno-pravni elementy tsekhovoi orhanizatsii [Kyiv, Social and Law Elements of the Workshop Organisation], 199 s. (In Ukrainian).

Клименко, П. 1929. Цехи на Україні. Київ, З друкарні ВУАН, т. I, вип. I: Суспільно-правні елементи цехової організації, 199 с.

Knox, Ellis Lee. 1984. The Guilds of Early Modern Augsburg: A Study in Urban Institutions. Doctor's Thesis. Massachusetts, University of Massachusetts Amherst, 349 p.

Kovalenko, O. V. 2015. Poltava XVII–XVIII st. [Poltava 17th–18th Cc.] Kyiv, PP Felіuk, 234 s. (In Ukrainian).

Коваленко, О. В. 2015. Полтава XVII–XVIII ст. Київ, ПП Фелюк, 234 с.

Lazarevskii, A. M. 1898. Sudi v staroi Malorossii [Courts in Old Malorossiya]. *Kievskaya starina*, No. 7–8, p. 75–115. (In Russian).

Лазаревский, А. М. 1898. Суды в старой Малороссии. *Киевская старина*, № 7–8, с. 75–115.

Marysiuk, K. B. 2019. Holovshchyna kak vyd uholovnoho nakazanyia po Lytovskomu statutu 1529 h. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29520/1/5Марисюк.pdf> (Date accessed: 15.01.2024). (In Ukrainian).

Марисюк, К. Б. 2019. Головщина как вид уголовного наказания по Литовскому статуту 1529 г. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29520/1/5Марисюк.pdf> (Дата звернення: 15.01.2024).

Miller, D. 1897. Ocherki iz istorii i yuridicheskogo bita staroi Malorossii: prevrashchenie kozatskoi starshini v dvoryanstvo [Essays from the History and Legal Life of Old Malorossia: Transformation of the Kozak's Officers Into the Nobility]. Kiev, Tipografiya Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira N. T. Korchak-Novitskogo [Printing House of the Imperial University of St. Vladimir N. T. Korchak-Novitsky], 133 s. (In Russian).

Миллер, Д. 1897. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии: превращение козацкой старшины в дворянство. Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 133 с.

Modzalevskii, V. L., red. 1912. Aktovie knigi Poltavskogo gorodovogo uradya XVII veka. Vyp. II: Spravi vichistiya 1664–1674 godov. [Act Books of Poltava City Magistrate of the 17th Century. Issue II: Property Cases 1664–1674 Years]. Chernigov, Poltavskaya uchenaya arkhivnaya komissiya, 247 s. (In Old Ukrainian).

Модзалевский, В. Л., ред. 1912. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века. Вып. II: Справы вычистыя 1664–1674 годов. Чернигов, Полтавская ученая архивная комиссия, 247 с.

Modzalevskii, V. L., red. 1914. Aktovie knigi Poltavskogo gorodovogo uradya XVII veka. Vyp. III: Spravi vichistiya 1672–1690 godov. [Act Books of Poltava City Magistrate of the 17th Century. Issue II: Property Cases 1672–1690 Years]. Chernigov, Poltavskaya uchenaya arkhivnaya komissiya, 127 s. (In Old Ukrainian).

Модзалевский, В. Л., ред. 1914. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века. Вып. III: Справы вычистыя 1672–1690 годов. Чернигов, Полтавская ученая архивная комиссия, 127 с.

Modzalevskii, V. L., red. 1914. Aktovie knigi Poltavskogo gorodovogo uradya XVII veka. Vyp. III: Spravi potochnyi 1664–1671 godov. [Act Books of Poltava City Magistrate of the 17th Century. Issue II: Property Cases 1664–1671 Years]. Chernigov, Poltavskaya uchenaya arkhivnaya komissiya, 133 s. (In Old Ukrainian).

Модзалевский, В. Л., ред. 1914. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века. Вып. I: Справы поточныя 1664–1671 годов. Чернигов, Полтавская ученая архивная комиссия, 133 с.

Pashuk, A. Y. 1967. *Sud i sudochynstvo na Livoberezhnii Ukraini v XVII–XVIII st.* [Courts and Legal Proceedings on the Left Bank of Ukraine in the 17th and 18th Centuries]. Lviv, Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 180 s. (In Ukrainian).

Пашук, А. Й. 1967. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. Львів, Видавництво Львівського університету, 180 с.

Peredriienko, V. A., red. 1976. Dilova i narodno-rozmovna mova XVIII st. (Materialy sotennykh kantseliarii ta ratush Livoberezhnoi Ukrainy) [Office and Folk Language of the Eighteenth Century (Materials from the Sotnia's Chancellery and Town Halls of the Left Bank of Ukraine)]. Kyiv, Naukova dumka, 416 s. (In Old Ukrainian).

Передрієнко, В. А., ред. 1976. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій та ратуш Лівобережної України). Київ, Наукова думка, 416 с.

Petrenko, I. M. 2021. Istoryk Nataliia Mirza-Avakiants (1889–1940): zhyttia i naukova spadshchyna. [The Historian Natalia Mirza-Avakiants (1889–1940): Life and Scientific Heritage]. Poltava, Poltavskiyi universytet ekonomiky ta torhivli, 235 s. (In Ukrainian).

Петренко, І. М. 2021. Історик Наталія Мірза-Авакянц (1889–1940): життя і наукова спадщина. Полтава, Полтавський університет економіки та торгівлі, 235 с.

Rynsevych, V., red. 2015. Poltavska miska knyha (1668–1740) [Poltava City Book (1668–1740)]. Kyiv, PP Oleh Filiuk, 664 s. (In Old Ukrainian).

Ринсевич, В. 2015. Полтавська міська книга (1668–1740). Київ, ПП Олег Філюк, 664 с.

Vasylenko, M. P. 1929. Materiialy do istorii ukrainskoho prava. [Materials for the History of Ukrainian Law]. *Zbirnyk Sotsiialno-Ekonomichnoho Viddilu*, т. 1. № 11. Kyiv, Vseukrainska Akademiia Nauk [Ukrainian Academy of Sciences], 336 с. (In Ukrainian).

Василенко, М. П. 1929. Матеріали до історії українського права. *Збірник Соціально-Економічного Відділу*, т. 1, №11. Київ, Всеукраїнська Академія Наук, 336 с.

Vladymyrskiy-Budanov, M. 1903. Nimetske pravo i Polshchi y Lytvi. [German law in Poland and Lithuania.] *Rozvidky po mistakh i mishchanstvo na Ukraini-Rusi*. Lviv, Nakladom Naukovoho Tovarystva Tarasa Shevchenka [Published by the Taras Shevchenko Scientific Society], p. 1, 176 s. (In Ukrainian).

Владимирский-Буданов, М. 1903. Німецьке право і Польщі й Литві. Розвідки по містах і міщанство на Україні-Русі. Львів, Накладом Наукового Товариства Тараса Шевченка, ч. 1, 176 с.

Voloshyn, Yu., 2019. Kozatska Femida: hrodske sudochynstvo v Hetmanshchyni [Cossack Themis: Hromada Proceedings in the Hetmanate]. Kyiv, KIS, 208 с. (In Ukrainian).

Волошин, Ю., 2019. Козацька Феміда: городське судочинство в Гетьманщині. Київ, КІС, 208 с.

Vovk, O. Y. 2018. Lytovskiy Statut 1588 roku yak pravova pamiatka miskoho samovriaduvannia v Ukraini. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo*. Zaporizhzhia, Kласичний приватний університет [A Classic Private University], No. 4 (62), s. 4–12. (In Ukrainian).

Вовк, О. Й. 2018. Литовський Статут 1588 року як правова пам'ятка міського самоврядування в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. Запоріжжя, Класичний приватний університет, № 4 (62), с. 4–12.

Yakovenko, N. 2002. Paralelnyi svit: doslidzhennia z istorii uiavlen ta idei XVI–XVII st. [A Parallel World: Studies in the History of Ideas and Perceptions of the 16th and 17th Centuries.] Kyiv, Krytyka, 416 s. (In Ukrainian).

Яковенко, Н. 2002. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей XVI–XVII ст. Київ, Критика, 416 с.

Yaremchenko, V. 2012. Profesii ta remisnychi spetsialnosti naseleння Poltavskoho polku u seredyni 17 stolittia. *Novi doslidzhennia pam"iatok doby kozatstva v Ukraini*. Kyiv, Chasy kozatski, Issue 21, part II, s. 36–50. (In Ukrainian).

Яремченко, В. 2012. Професії та ремісничі спеціальності населення Полтавського полку у середині XVII століття. *Нові дослідження пам'яток доби козацтва в Україні*. Київ, Часи козацькі, вип. 21, ч. II, с. 36–50.

Yerofiiv, I. 1924. De-shcho pro tsekhy (Storinka z istorii staroho remisnytstva) [Something about Craft's Guilds (A Page from the History of Old Craftsmanship)]. *Znattia*, № 8 (22 liutoho [22 February]), с. 9–12. (In Ukrainian).

Єрофіїв, І. 1924. Де-що про цехи (Сторінка з історії старого ремісництва). *Знаття*, № 8 (22 лютого), с. 9–12.

Дата подання статті до редакції: 14.01.2025 р.